

Joan Fuster i la Il·lustració

Si difícil és globalitzar les posicions de Fuster, un pensament dissolut, viciós, amb ferma voluntat d'antisistemisme i d'antiacademicisme, més difícil resulta encara vincular-lo a un moviment complex, la Il·lustració, el qual inclou posicions tan disperses i difícils de conciliar com un Kant i un Voltaire. Aquest paper intentarà, si més no, encetar aquesta tasca i deixar el camí obert a successius treballs d'investigadors que vulguen dedicar algun temps de la seva vida a l'obra del nostre paísà de Sueca.

Un pensador molt distant de Fuster en el temps, l'espai, l'estil, etc., com fou Kant, va donar una definició de la Il·lustració que tot i ésser molt coneguda mereix ser recordada i guiar aquest assaig sobre Fuster. Diu Kant:

Il·lustració és la sortida de l'ésser humà de la seua minoria d'edat, de la qual ell mateix és culpable. Minoria d'edat és la incapacitat de servir-se del propi enteniment sense la direcció d'un altre. Ell mateix n'és culpable, d'aquesta minoria d'edat, perquè la seua causa no consisteix en un defecte de l'enteniment, sinó en la mancança de la decisió i del coratge de servir-se del seu propi, sense la direcció de cap altre. ¡Sapere aude! ¡Tingues el coratge de servir-te del teu propi enteniment! Aquesta és doncs la divisa de la Il·lustració. (Kant 1991, p. 63).

He consignat aquest conegut text de Kant per tal d'intro-

duir el tema: Joan Fuster, un pensador il·lustrat. Molt s'ha debatut sobre la recepció del pensament il·lustrat a l'Estat espanyol, i en concret al País Valencià, i avui no hi ha dubte que el País Valencià fou molt permeable al moviment il·lustrat.

La Il·lustració, però, no és un fenomen històric tancat al segle XVIII i acabat per sempre; la consigna kantiana «*isapere aude!*» té vigència sempre i molt especialment quan, seguint la terminologia kantiana, l'ús privat de la raó (l'ús dels funcionaris en exercici de les seues funcions) impedeix l'ús públic (el que «frueix» d'una il·limitada llibertat de servir-se de la seua raó i de parlar en nom de la seua persona (Kant 1991, p. 66)). I és en aquesta circumstància en la qual Fuster ha hagut d'exercir l'ús il·lustrat de la raó: raonar per ell mateix amb absoluta llibertat; i aquí absoluta (il·limitada en termes de Kant) vol dir traspasant tots els condicionaments imposats.

Però la il·lustració fusteriana té un aire diferent a la dels il·lustrats del segle XVIII (no debades han passat dos-cents anys): Fuster incorpora la creença en la raó, la confiança en la ciència i en el progrés tecnològic, l'escepticisme (poc característic dels il·lustrats, amb excepcions com ara Hume, Voltaire i d'altres), l'agnosticisme, l'anticlericalisme... Però amb peculiaritats especials: per exemple, si Voltaire ens recomana ser anticlericals i en conseqüència pregonament religiosos, l'agnosticisme de Fuster no és més que la manera d'evitar cautelarment el tuf dogmàtic de l'ateisme.

És un tòpic, però no per això del tot erroni, caracteritzar la il·lustració pel seu excés de confiança en la raó. Això és cert sempre que s'hi afegisca que la raó il·lustrada és una raó «limitada», dotada de poder dins uns límits que no pot transcendir, és a dir, es tracta d'una raó finita i no d'una raó absoluta. Aquesta tesi dels il·lustrats, Fuster l'ha portada a les últimes conseqüències: els límits de la raó porten a l'escepticisme i al relativisme.

Al seu diari Fuster ressenya com l'excés de confiança de la raó en ella mateixa l'ha portada a estudiar-se ella mateixa i els seus límits; en un text de pregona ressonància kantiana —quasi podria considerar-se una paràfrasi de coneguts passatges de la *Crítica de la raó pura*— diu:

La «veritat», recordem-ho, fou definida, durant centúries, com una adequació entre el nostre intel·lecte i les coses, i en els moments de màxim candor, s'ha arribat fins i tot a suposar que les imatges conceptuals elaborades pels homes decidien la realitat de les mateixes coses. (Fuster 1969, p. 426).

Aquest text que acabe de citar correspon a unes curtes pàgines del diari (del 22 de març del 1960) dedicades al coneixement. Fuster s'hi vincula a l'esperit crític kantianà:

Però, un cop posat a «conèixer», no es podia impedir que l'home pretengués conèixer també el seu propi coneixement. I així, la raó es va fer qüestió d'ella mateixa, indagà els seus límits, es preguntà fins a quin punt el seu coneixement podria ser «vertader» coneixement. (*Ibidem*).

La tradició escolar, amb una pregona càrrega dogmàtica, ens ha lliurat el missatge que la Il·lustració substituï el Déu de la teologia pel Déu de la Raó, però ens ha amagat que l'aposta de la Il·lustració per la raó és per una raó limitada, finita i en conseqüència insatisfactòria. L'aposta, tanmateix, segons que pensen els il·lustrats, paga la pena perquè la raó, per bé que siga limitada i finita, és l'única que tenim. Joan Fuster, fidel a la tradició il·lustrada, aposta sempre per aquesta raó que, lluny de ser divina, font de certesa, és la característica més notable de les nostres mancances:

Aquesta revisió [la dels il·lustrats], al capdavant, hagué de resultar més aviat depriment: féu entrar, en allò que havia estat una certesa bàsica —el fet gairebé «natural» de conèixer—, uns gèrmens bastant incòmodes d'incertitud. (*Ibidem*).

I aquesta tradició il·lustrada, Fuster la vincula molt acuradament, pel que fa al coneixement, a tot el moviment positivista i analític del segle XX: el principi de verificació i la crisi de la metafísica.

No era possible de «verificar» la teoria de les idees innates de Plató, ni la Idea amb majúscula de Hegel, ni res de res,

en aquest ram, valent-nos del testimoniatge del real, com en aparença es podia verificar la llei de la gravetat o el principi d'Arquimedes. (*Ibidem*, p. 427).

El que deriva d'aquest procés de la raó és un relatiu escepticisme respecte de les pretensions de la raó dogmàtica de «conèixer», d'establir «veritats», sobre la natura i les seves causes. Tan sols coneixem els comportaments de la natura; això, però, ja és molt: «Dels artilugis nuclears a la modesta aspirina, tot, tot n'és una conseqüència» (*ibidem*, p. 428). Cal no oblidar que Fuster escrivia aquestes reflexions l'any 60, època en la qual algun manual de religió dels que s'estudiaven en batxiller deia que els revolucionaris francesos s'alçaren als nefands crits de «llibertat, igualtat i fraternitat». Calia recordar a aquest país que havia existit la Il·lustració, que feia segles que la raó dogmàtica havia entrat en crisi i que el coneixement tenia tot un altre significat diferent al que li havia donat la teologia.

Com ja havia dit el filòsof de Königsberg, ni la religió per santa, ni la legislació per majestuosa, podien pretendre escapar a la crítica de la raó. L'esperit il·lustrat de Fuster consisteix no únicament a recordar-nos els principis de la Il·lustració sinó també a exercir la crítica a la religió, a la legislació i al pensament dogmàtic (fonamentalment en història, literatura i ciències socials) i així fonamentar les bases per a un replantejament crític dels fenòmens socials, literaris, històrics, referits especialment al nostre País.

Amb aquests principis conclou les seues pàgines sobre el coneixement amb unes reflexions «raonablement escèptiques» i en plena sintonia amb els plantejaments epistemològics contemporanis:

¿Hi ha alguna «raó» per la qual l'intel·lecte humà i les coses, la nostra raó i la natura, hagin de ser necessàriament «adequables»? Voler o esperar que ho siguem ¿no serà, precisament, un excés de megalomania «racional»? Més que no «adequables», intel·lecte i coses, raó i natura, semblen «heterogenis». La teoria dels homes se sobreposa a la realitat com

una xarxa: no arriba a més. Per fortuna, la seva «pesca» acostuma a ser fructuosa...

En tot cas, un «racionalisme» raonable ha de tenir-ho en compte, això. (*Ibidem*, p. 429).

En aquest text, de gran sensibilitat i coneixement de les tesis epistemològiques de la modernitat, Fuster s'alinea amb la concepció contemporània de la racionalitat científica, substituïnt la tesi clàssica de l'*adequatio* pels criteris pragmatistes de l'epistemologia actual, tot mencionant la imatge de la xarxa que havia plantejat a principi de segle el físic i epistemòleg anglès Eddington.

Aquest escepticisme, que no és més que una crítica a la dogmàtica de la raó juntament amb una confiança en les possibilitats que té l'home d'encertar i construir tesis fructuoses sobre la natura, Fuster l'eixampla pràcticament a tota la dimensió cultural humana. Per il·lustrar aquest tarannà escèptic em permetré de citar part de les definicions que dóna al *Diccionari per a ociosos*. Just darrere del conegut epitafi que es va dedicar a ell mateix («ací jau j. f., va morir com va viure: sense ganes»), entra el terme «escepticisme» (i no crec que l'única raó siga d'ordre alfabètic), on diu, entre altres coses:

M'agradaria d'escriure una apologia de l'escepticisme. Heus ací uns temes que caldria explicar-hi:

(...) 2) *Aspecte moral*: L'escepticisme és l'únic correctiu viable de la fanatització i de la badoqueria. L'únic: no n'hi ha d'altre.

De més a més, l'escèptic s'inclina a practicar el sarcasme, que, com tothom sap, és una forma higiènica i eficient de la caritat.

3) *Aspecte social*: L'escèptic no serà mai un assassí. Tampoc no incorrerà mai en pecat d'heroisme (...).

4) *Aspecte polític*: Els escèptics no fan les revolucions, certament. De vegades les preparen; de vegades les depuren. I res més. D'altra banda, no indueixen els seus conciutadans a l'odi, ni a la resignació, ni a la indiferència.

5) *Aspecte tècnic*: L'escèptic —i només l'escèptic— és sensible al temps, a la història, a l'irrepetible, al concret (...).

6) *Aspecte literari*: L'escepticisme és incompatible amb la poe-

sia lírica, amb l'oratoría —sagrada o profana— i amb la metafísica. Si l'escèptic intenta fer versos, li sortiran pedestres i àcids; si intenta pronunciar discursos, quequejarà, per indecís o per escrupolós; si intenta elaborar disquisicions sobre l'ésser, acabarà burlant-se'n. (Fuster 1991a, pp. 45-46).

Més difícil, o fosca, és la relació de Fuster amb les tesis ètiques de la Il·lustració. L'optimisme dels il·lustrats sobre el progrés moral que propiciarà l'imperi de la raó, encara que limitada, no casa amb l'escepticisme de Fuster. La noció de progrés del segle XVIII, vista avui, és indiscutible com a progrés tecnològic; no sols indiscutible, sinó que a més ha arribat a nivells no somiats pels patriarques del progrés i sembla no tenir fi:

Cada augment de «progrés» —una nova coneixença científica, una nova plasmació tecnològica— en suscita un altre, i la carrera empresa no sembla tenir termes previsibles. (*Ibidem*, p. 53).

És evident que el pensament il·lustrat generà les seves contradiccions (la raó engendra els seus monstres): a la revolució burgesa l'imperi de la raó generà la guillotina, el terror i l'imperialisme napoleònic; potser els revolucionaris francesos i els seus ideòlegs podien autopercebre's com a agents del mal menor necessari per a l'imperi del bé. El mateix Hegel podia veure Napoleó com la raó encarnada, però dos-cents anys després aquesta visió no és sostenible, i Fuster és un dels pensadors —ni l'únic ni el més paradigmàtic, és clar— que ha insistit en el tema: la contradicció, insalvable?, entre el progrés tècnic i el progrés moral.

Per a Fuster el «progrés» tecnològic, i els seus avantatges, és indiscutible i qualsevol «humanisme» que pretenga fonamentar-se en el fet de frenar la tecnologia és un fals humanisme (aquesta tesi, a més d'estar present en totes les seves pàgines sobre el tema, era un assumpte obsessiu i recurrent en les converses socràtiques amb els amics): és aquesta tesi la clau per a entendre les reticències de Fuster cap a les posicions de l'ecologisme radical.

Cal buscar un humanisme, una ètica dels valors humans. Ara bé, així com l'humanisme de la modernitat va intentar compatibilitzar l'humanisme amb la ciència moderna i abandonar l'humanisme teocentrista, cal compatibilitzar l'humanisme amb el progrés tecnològic. Aquest intent, però, implica un indefugible i positiu relativisme:

Potser, els homes de cada època han tendit a creure que la «moral» que compartien era la millor de les morals possibles. Nosaltres no en som una excepció. Però nosaltres, a diferència de la gent d'altres segles, tenim ja una noció més aguda de la relativitat del nostre lloc en el temps. L'historicisme ens ha donat plena consciència de ser un «episodi»: un més en la llarga successió d'«episodis» que és la història humana. Ens sabem «relatius» per comparança amb el passat, i hem d'acceptar-nos com a «relatius», igualment, en relació amb el futur. La «moral» que avui es desintegra —la cultura moribunda en què vivim— no pot oblidar ni ocultar-se la seva condició de «mortal». (Fuster 1991a, pp. 52-53).

Aquest text és suficientment expressiu: la moral és mortal. Potser alguns poden veure en aquestes reflexions el pas de Fuster cap a la postmodernitat. Tanmateix, tot i reconèixer que Fuster ha estat sempre sensible a tots els moviments de la cultura, aquesta tesi que està exposada en el context d'una revisió autocrítica de les tesis il·lustrades sobre la moral i la modernitat és essencialment autocrítica: en posar l'èmfasi en la contradicció entre progrés tècnic i progrés moral, Fuster continua aprofundint en l'esperit «racionalment» crític de la modernitat.

Aquesta mateixa actitud intel·lectual de Fuster és la que aplica als problemes polítics; repetiré el text anteriorment citat: «Els escèptics no fan les revolucions, certament. (...) no indueixen els seus conciutadans a l'odi, ni a la resignació, ni a la indiferència.» L'escriptor de Sueca ha estat en contra de tot dogmatisme i de tot missatge salvador. Les seues actituds, sempre reticents cap al dogmatisme marxista, i el seu cinisme en assenyalar, per a escàndol de tota l'esquerra del moment, que la invasió de Txecoslovàquia i la presència

dels tancs a Praga era la perfecta coherència comunista, ho demostren.

Joan Fuster no és un filòsof, en el sentit acadèmic del terme: és un pensador sensible als problemes centrals de la filosofia i ben informat d'aquests problemes i amb una especial capacitat per veure el fons de les trames de la cultura moderna europea. Cal reconèixer, però, que el pensament de Fuster, des d'aquestes perspectives, està encara poc estudiat (tan sols conec alguns articles periodístics, un estudi llarg, en premsa, de Júlia Blasco*, amb un inèdit filosòfic de Fuster**, l'assaig d'Antoni Riera (1993), i poca cosa més).

Cal, doncs, rellegir els textos de l'assagista suecà per tal d'esbrinar les claus filosòfiques de la seua tasca com a intel·lectual del nostre País en les darreres dècades: les seues actituds polítiques, les seues reflexions sobre el País Valencià, la seua revisió del nostre passat històric, econòmic, literari... han de ser interpretades des de les claus del seu escepticisme il·lustrat i lluny de tot dogmatisme precrític. Fuster ha portat la raó crítica fins a les últimes conseqüències en un país i en una època (en un espai i en un temps) molt allunyats ideològicament del moviment renovador que encetaren Maians, Piquer i tants d'altres.

Fuster ha estat, i cal aprofundir-hi, el pont entre l'Europa racionalista i moderna i un País Valencià agrari i precrític. Aquest, però, l'ha construït des de la tradició escèptica de Montaigne i corrosiva de Voltaire, tot defugint la mística d'una raó sobirana.

* Aquest estudi, que no es publicaria fins molts anys després, és la primera part del llibre *Joan Fuster: converses filosòfiques*, de Júlia Blasco Estellés, Tres i Quatre, València, 2002, on Josep Lluís tingué cert protagonisme com a autor del pròleg i com a conversador, juntament amb la seua germana Júlia i el pensador de Sueca (Blasco 2002b i 2002c). (N. E.).

** L'inèdit és una carta de Fuster a Júlia Blasco datada el 12 de novembre del 1981. Aquesta carta va ser també inclosa, com a «Document 9», en l'«Apèndix documental» de Júlia BLASCO ESTELLÉS: *Joan Fuster...*, op. cit. (N. E.).

Josep Lluís Blasco

La nau del coneixement

Edició a cura
de Jesús Alcolea i Xavier Sierra

editorial afers
Catarroja – Barcelona – Palma
2004

Director de la col·lecció
Agustí Colomines i Companys

És rigorosament prohibida, sense l'autorització escrita dels titulars del «copyright», sota les sancions establertes a la llei, la reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol procediment, incloent-hi la reprografia i el tractament informàtic i la distribució d'exemplars mitjançant lloguer o préstec públics.

primera edició: març 2004
© hereus de Josep Lluís Blasco Estellés
© de les traduccions: Vicent Baggetto
© d'aquesta edició: Editorial Afers
apartat de correus 267
46470 Catarroja (País Valencià)
e-mail: afers@provicom.com
<http://www.provicom.com/afers>
disseny de la col·lecció: Rosa Muñoz
fotografia de la solapa: Empar Saràbia
imprès: Impremta Palàcios
Sueca (País Valencià)
ISBN: 84-95916-23-1
ISBN: 84-370-5903-8
dipòsit legal: V-1356-2004

Índex

Presentació	9
Nota editorial	13
Un jove filòsof analític	15
La recepció de la filosofia analítica a Espanya	17
Anàlisi categorial	33
Identificació d'individus	47
<i>Lògica materialista</i> de Galvano della Volpe	63
Lectures	75
Descartes i el fonamentisme epistemològic	77
Els límits de l'empirisme. A propòsit de Kant i de Russell	96
Solipsisme i transcendentalitat en el <i>Tractatus</i>	113
La teoria del coneixement en el <i>Tractatus</i>	124
El positivisme lògic	138
Wittgenstein: filosofia del llenguatge	159
Compromís òntic i relativitat ontològica	173
El sentit de l'ontologia en W. V. O. Quine	191
La nova epistemologia	203
Epistemologia empirista sense dogmes	205
Reflexions sobre el problema de la veritat	214
El sentit de l'epistemologia conceptual	225
Problemes epistemològics dels condicionants pre-lingüístics	240

T. S. Kuhn. Lògica o sociologia de la investigació científica?	261
Ciència i racionalitat	270
Mètode analític i transcendentalitat.....	275
Entre la raó teòrica i la raó pràctica	293
Joan Fuster i la Il·lustració	295
Reflexions crítiques sobre alguns problemes epistemològics del materialisme dialèctic	303
La llibertat de la raó	311
Poder, estat i identitat a la societat global	334
Epíleg: el futur de la filosofia	355
Què serà de la filosofia en el segle XXI?	357
Sir Karl R. Popper	363
Bibliografia de Josep Lluís Blasco Estellés	367
Referències bibliogràfiques	379
Índex onomàstic	395
Índex	399